

Συνέδρια - Ανακοινώσεις

Διεθνές επιστημονικό συνέδριο: «Ο Gramsci και η θεωρία της Κοινωνίας των Πολιτών»

Διήμερο διεθνές επιστημονικό συνέδριο με θέμα «Ο Gramsci και η θεωρία της Κοινωνίας των Πολιτών» πραγματοποιήθηκε στις 22 και 23 Μαρτίου 1991 στο Βερολίνο με την ευκαιρία της εκατοστής επετείου απ' τη γέννηση του Ιταλού μαρξιστή. Το συνέδριο οργανώθηκε απ' τα περιοδικά *Das Argument*, *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, *Initial*, *Leviathan*, *links*, *Prokla Sozialismus*, *Sozialistische Politik und Wirtschaft (SPW)*, *Utopie Kreativ*, *Widerspruch (München)*, *Widerspruch (Zürich)*, *Z*, καθώς και το Ίδρυμα Κοινωνικής Ανάλυσης, το Ινστιτούτο Συγκριτικής Πολιτιστικής Έρευνας του Πανεπιστημίου Humboldt του Βερολίνου και το Λαϊκό Πανεπιστήμιο Βερολίνου.

Το Συνέδριο, την έναρξη του οποίου κήρυξε ο καθηγητής Φιλοσοφίας στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου και εκδότης του *Das Argument* Wolfgang Fritz Haug, ξεκίνησε τις εργασίες του εξετάζοντας μεθοδολογικά και οργανωτικά προβλήματα του γκραμισιανού έργου. Πρώτος μίλησε ο Joseph A. Buttigieg (πανεπιστήμιο του Notre Dame, USA), επιμελητής της ολο-

κληρωμένης αγγλόφωνης έκδοσης των Τετραδίων της Φυλακής (που θα κυκλοφορήσει το φθινόπωρο του 1991 απ' τις εκδόσεις του πανεπιστημίου Columbia). Στα πλαίσια του θέματος «Η Μέθοδος του Gramsci», ο Buttigieg επεσήμανε ότι ο τρόπος συγκρότησης του γκραμισιανού έργου ως διαδοχής αποσπασμάτων, είναι συνεπής προς την πεποίθηση του Ιταλού, ότι η μέθοδος που προσιδιάζει στη «Φιλοσοφία της Πράξης» και την προστατεύει από κάθε θετικιστική ή ιδεαλιστική παρέκκλιση δεν μπορεί να προέρχεται απ' τις φυσικές επιστήμες αλλά απ' τη «φιλολογία». Η τελευταία ορίζεται απ' τον Gramsci ως η μεθοδολογική έκφραση της απαίτησης για την εξέταση του μεμονωμένου στη συγκεκριμένη ατομικότητα και ιδιαιτερότητά του, ο τρόπος δε συγκρότησης του γκραμισιανού έργου επιτρέπει την υλοποίηση της μεθοδολογικής αυτής κατεύθυνσης και την αντανάκλα. Το γκραμισιανό υλικό, καταχωρημένο σ' ένα «αποσπασματικά» γραμμένο σώμα, παρέχει την ευχέρεια πολλαπλών συνδέσεων και συνδυασμών των επιμέ-

ρους μερών του, διαφυλάσσοντας ωστόσο την ατομικότητα και ιδιαιτερότητά τους. Κατά τη μελέτη της χρονολογικής σειράς των αποσπασμάτων που συνθέτουν τα Τετράδια της Φυλακής, της σύνδεσής τους, της καταχώρησής τους κατά θεματικές ενότητες, της αλλαγής, της μετατροπής, και της μετάθεσής τους μέσα στο corpus των Τετραδίων παρατηρείται μία κίνηση από το συγκεκριμένο στο γενικό, από τα συγκεκριμένα ιστορικά δεδομένα προς τις γενικότητες και τις έννοιες. Οι τελευταίες, ωστόσο, μέσω της συνεχούς τους «διαλογικότητας» με το επίπεδο των συγκεκριμένων ιστορικών δεδομένων, βρίσκονται σε μια χαλαρή και αυξανόμενης συνθετότητας μεταξύ τους σχέση, χωρίς να καταλήγουν σε μια τελεσίδικη σύνθεση που θα απέκλειε οποιοδήποτε άλλο συνδυασμό, σε μια «θεωρία» δηλαδή, που θα αυτονομούνταν από το επίπεδο του συγκεκριμένου. Η γκραμισιανή αυτή μεθοδολογική κατεύθυνση δεσμεύει την εξέταση του γκραμισιανού έργου και συνεπώς εφιστά την προσοχή όσον αφορά εγχειρήματα ανασυγκρότησης μιας συνεκτικής ολότητας από το γραμμένο σε αποσπάσματα γκραμισιανό έργο. Η «φιλολογία» αποτρέπει τον κίνδυνο εσφαλμένων γενικεύσεων και μετατροπής της θεωρίας σε δόγμα.

Στη συνέχεια, ο Ιταλός G. Baratta (Ρώμη) εξέτασε τη σημασία του πρώτου Τετραδίου, τη σχέση του με το υπόλοιπο γκραμισιανό έργο και υποστήριξε την ανάγκη συνανάγνωσής του με τα Γράμματα του 1924-29. Την πρώτη ενότητα έκλεισε ο S. Reinfeldt (Φρανκφούρτη), ο οποίος ξεκινώντας από φου-

κωνιανές μεθοδολογικές αφητηρίες προσπάθησε να φωτίσει τη συγκροτησιακή τάξη του γκραμισιανού θεωρητικού σχήματος σε σχέση με την κατάσταση εγκλεισμού του γράψαντος.

Η δεύτερη ενότητα ήταν αφιερωμένη στη θεωρητική κατηγορία της «κοινωνίας των πολιτών» (*società civile, Zivilgesellschaft*), όπως αυτή εμφανίζεται στα Τετράδια της Φυλακής. Ο G. Kuck (Ρώμη) επιχείρησε μια ιστορική ανασύσταση της θεωρητικής αυτής κατηγορίας, ξεκινώντας από τη χρησιμοποίησή της από την αστική φιλελεύθερη σκέψη (Adam Smith, Ferguson), τον Χέγγελ, τον Μαρξ, την ιταλική μαρξιστική παράδοση (Labriolla) και καταλήγοντας στον μετασχηματισμό της από τον Gramsci.

Η S. Kebir (Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου) ανατρέχοντας σε αποσπάσματα του Gramsci όρισε την κατηγορία της «κοινωνίας των πολιτών» ως το σύνολο των οργανώσεων που μπορούν να χαρακτηρισθούν συλλήβδην ως «ιδιωτικές». Η κατηγορία ωστόσο αυτή δεν περιορίζεται όμως στη θεσμική μορφή των οργανώσεων, αλλά συμπεριλαμβάνει την ιδεολογία και τις κοσμοαντιλήψεις (*Weltanschauungen*) που αυτές παράγουν. Η γκραμισιανή *società civile* αντιστοιχεί –σύμφωνα με την εισηγήτρια– σε εκείνες τις λειτουργίες της αστικής κοινωνίας που ο J. Habermas χαρακτηρίζει ως μη κρατική «δημόσια σφαίρα» (*Öffentlichkeit*). Είναι συνδεδεμένη με τις λειτουργίες της οργάνωσης, της συναίνεσης και της ηγεμονίας και βρίσκεται σε αντίθεση με το χώρο του κράτους, όπου κυριαρχεί η καταστολή και η βία. Ωστόσο οι δύο χώ-

ροι είναι οργανικά συναρθρωμένοι και ο τρόπος συνάρθρωσής τους δεν είναι ανιστορικά προσδιορισμένος, αλλά μεταλλάσσεται σύμφωνα με την ιστορική συγκυρία. Το γεγονός αυτό, του ιδιαίτερου κάθε φορά τρόπου συγκρότησης της «κοινωνίας των πολιτών» και συνάρθρωσής της με το χώρο του κράτους, δυσχεραίνει ένα γενικό θεωρητικό προσδιορισμό που θα απέδιδε εφάπαξ την μεταβαλλόμενη ισορροπία ανάμεσα στη σχετική αυτονομία της «κοινωνίας των πολιτών» και τη διαπλοκή της με την κοινωνικο-οικονομική βάση και την «πολιτική κοινωνία».

Πάνω στην ίδια θεματική, ο G. Kuck σημείωσε ότι η σύγχρονη έρευνα για τον Gramsci προσανατολίζεται προς τρεις διαφορετικές στιγμές της συσχέτισης της «κοινωνίας των πολιτών» με την «πολιτική κοινωνία» (κράτος): α) σχέση αντίθεσης (διαχωρισμός των χώρων με βάση τις λειτουργίες της οργάνωσης, της ηγεμονίας και της καταστολής αντίστοιχα), β) σχέση συμπληρωματικότητας (εναλλαγή στις λειτουργίες), γ) απορρόφηση της «κοινωνίας των πολιτών» απ' το κράτος.

Ο A. Demirovic (Πανεπιστήμιο της Φρανκφούρτης), διαφοροποιούμενος ως προς τα παραπάνω, υπογράμμισε ότι η κατηγορία της «κοινωνίας των πολιτών» δεν τοποθετείται στο γκραμισιανό σχήμα ως το αντίθετο του κράτους, αλλά απεναντίας υποδηλώνει τη διευρυμένη κρατική μορφή που υφίσταται στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο. Το κράτος στη διευρυμένη του μορφή συμπεριλαμβάνει πλάι στον κατασταλτικό μηχανισμό ένα πλέγμα

θεσμών επιφορτισμένων με την οργάνωση της κοινωνικής συναίνεσης και την άμβλυνση των κοινωνικών αντιφάσεων. Η *società civile* είναι κατά συνέπεια συνδεδεμένη με την ταξική κυριαρχία και αναφέρεται στον αντιφατικό εκείνο χώρο, όπου εγγράφεται ο συγκεκριμένος κάθε φορά συσχετισμός κοινωνικών δυνάμεων. Αποτελεί δηλαδή πεδίο πάλης και ως εκ τούτου είναι έννοια κριτική που παραπέμπει στο αίτημα της κοινωνικής χειραφέτησης. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η «κοινωνία των πολιτών» ως χώρος πολλαπλών ατομικών και συλλογικών πρωτοβουλιών καθιστά ανεδαφική οποιαδήποτε προσπάθεια για κοινωνική χειραφέτηση μέσω μιας αποκλειστικής στρατηγικής, μέσω μιας προνομιακής οδού που θα αναλάβει να υποδείξει μια επαναστατική ομάδα και θέτει ως προαπαιτούμενο ενός χειραφετητικού κοινωνικού μετασχηματισμού το σχηματισμό της συλλογικής θέλησης στη βάση της αυτόνομης ανάπτυξης και συνάρθρωσης των πολλαπλών μεμονομένων πρωτοβουλιών και πρακτικών, ατόμων και ομάδων, που λαμβάνουν χώρο στα πλαίσιά της.

Ως πεδίο πάλης για την οργάνωση της ηγεμονίας και την ιδεολογική κυριαρχία και όχι ως κανονιστική αξία ή θετικό αντιστάθμισμα απέναντι στο κράτος όρισε τη γκραμισιανή «κοινωνία των πολιτών» και ο Dich Boer (Άμστερνταμ), ο οποίος προεκτείνοντας τον προβληματισμό του υποστήριξε ότι σε περιόδους απόλυτης ηγεμονικής κυριαρχίας της αστικής τάξης οι οργανικοί διανοούμενοι των κυριαρχούμενων τάξεων (αν και είναι επιφορτισμένοι με την οργάνωση

της ηγεμονικής τους πολιτικής) πρέπει, αναγνωρίζοντας την λόγω αντικειμενικών συνθηκών αποτυχία μιας τέτοιας οργανωτικής προσπάθειας, να παραιτούνται απ' αυτήν και να θέτουν εαυτούς εκτός ηγεμονικών και ιδεολογικών μηχανισμών προσπαθώντας ταυτόχρονα να αρθρώσουν φωνές αντίστασης στις παρυφές της «κοινωνίας των πολιτών».

Η άποψη αυτού του D. Boer προκάλεσε την αντίδραση του W. Fr. Haug, ο οποίος παρατήρησε, ότι η αντίληψη του προηγούμενου παρατηρητή καταλήγει σ' έναν αρνητικό ολοκληρωτισμό (negativer Totalitarismus) ξένο προς τη γκραμισιανή σκέψη και ότι η οργάνωση της αντίστασης περνά αναγκαστικά από τη συμμετοχή στις δομές της Cultura.

Ο J. Renhmann (Βερολίνο) παίρνοντας θέση στον προβληματισμό που ανέκυψε απ' την αντίθεση Haug και Boer σημείωσε, ότι η ανασύσταση της αριστεράς περνά μέσα απ' την υπέρβαση του ιστορικού σχίσματος του εργατικού κινήματος (σοσιαλδημοκρατία-κομμουνιστικό κίνημα). Αυτό σημαίνει ότι προβάλλει ως αίτημα η οργάνωση της πολιτικής πρακτικής στα πλαίσια της «κοινωνίας των πολιτών» και η αξιοποίηση και όξυνση των αντιφάσεων της, χωρίς ωστόσο, να χάνεται η οργανική σύνδεση με τη ριζική κριτική της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Στα πλαίσια της τρίτης ενότητας, που ακολούθησε, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στο θέμα: «Ο Gramsci και η θρησκεία», με ανακοινώσεις και παρεμβάσεις των D. Boothman (Πανεπιστήμιο της Περούτζια), K. Füssel (Münster), J. Rehmann.

Επισημάνθηκε ο ιδιαίτερα γονιμοποιητικός ρόλος που μπορεί να έχουν οι παρατηρήσεις του Gramsci σχετικά με τη θρησκεία (καθολικισμός) ιδωμένες στο φως των κεντρικών θεωρητικών κατηγοριών του γκραμισιανού σχήματος (ηγεμονία, Cultura, παθητική επανάσταση, κοινωνία των πολιτών) για τη διεύρυνση της φτωχής ομολογουμένως –στο βαθμό που περιορίζεται στη αντίληψη περί «οπίου»– μαρξιστικής θεώρησης της θρησκείας (και της εκκλησίας), αίτημα ιδιαίτερα επίκαιρο μετά τον ιδιόμορφο ρόλο που έπαιξε η εκκλησία στις ανακατατάξεις στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και τη νέα σχέση κράτους-εκκλησίας που τείνει να διαμορφωθεί στις χώρες αυτές.

Η τρίτη ενότητα έκλεισε με την εισήγηση της R. Wiesner-Holub (Berkeley) η οποία αναφέρθηκε στην έννοια των διανοουμένων στον Gramsci και ακόμη στο νέο ρόλο τους και στα περιθώρια κριτικής παρέμβασής τους εν όψει της σύγχρονης μορφής πληροφόρησης (πληροφορική, υψηλή τεχνολογία), χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την ειδησεογραφική κάλυψη των γεγονότων του πολέμου στον περσικό κόλπο.

Ο Fr. Deppe (Πανεπιστήμιο του Marburg) με την ανακοίνωσή του: «Για μια επανερμηνεία της κοινωνίας των πολιτών εν όψει του διεθνικού καπιταλισμού (transnationaler Kapitalismus)» άνοιξε την τέταρτη θεματική ενότητα: «Η επικαιρότητα του Gramsci». Ο Gramsci –σύμφωνα με τον Fr. Deppe– παρ' ότι έζησε σε μία εποχή όπου στο διεθνές εργατικό κίνημα δέσποζε η διεθνιστική στρατηγική και οι θεω-

ρίες περί ιμπεριαλισμού, ασχολήθηκε ελάχιστα με ερωτήματα εξωτερικής πολιτικής. Στο βαθμό όμως που εξέταζε το δίκτυο των ιμπεριαλιστικών διεθνών σχέσεων, η ανάλυσή του ξεκινούσε και προϋπόθετε τη μελέτη των εσωτερικών δομών των καπιταλιστικών εθνικών κοινωνικών σχηματισμών. Κάθε ηγεμονική θέση στη διεθνή πολιτική σκηνή προϋποθέτει και έχει ως βάση ένα συγκεκριμένο μοντέλο οργάνωσης των ταξικών δυνάμεων, ένα συγκεκριμένο μοντέλο ρύθμισης των ταξικών σχέσεων στο εσωτερικό της ηγεμονικής δύναμης. Η μεθοδολογική αυτή κατεύθυνση και η έμμεση κριτική των θεωριών του ιμπεριαλισμού μπορεί να αποβεί χρήσιμη σήμερα για τη μελέτη του διεθνικού καπιταλισμού.

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και η ανακοίνωση του J. Bischoff (Πανεπιστήμιο του Αμβούργου): «Θεωρητικά συμπεράσματα της κριτικής του Φορντισμού». Ο J. Bischoff υποστήριξε ότι το γκραμισιανό έργο μπορεί να γονιμοποιήσει την ανάλυση των τάσεων και της δυναμικής της εξέλιξης του σύγχρονου καπιταλισμού. Συγκεκριμένα από την ανάλυση του Gramsci για τον Αμερικανισμό-Φορντισμό εξάγεται το συμπέρασμα, ότι η επιτυχία του τελευταίου ως στρατηγικής εκσυγχρονισμού και εξορθολογισμού της παραγωγικής διαδικασίας, που συνδέεται με την εγκαθίδρυση ενός νέου καθεστώτος συσσώρευσης και ενός νέου τρόπου ζωής και σκέψης, στάθηκε δυνατή στις Η.Π.Α. (σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές μητροπόλεις) στο βαθμό που η έλλειψη σημαντικής ιστορικής και πολιτισμικής παράδοσης στο Νέο Κόσμο είχε σαν αποτέλε-

σμα περιορισμένες κοινωνικές αντιστάσεις. Συνεπώς, λοιπόν, προς το παραπάνω συμπέρασμα ο εισηγητής διατύπωσε τη θέση, ότι οι συγκεκριμένες στρατηγικές ανάπτυξης και αναδιάρθρωσης της παραγωγής με σκοπό την υπέρβαση των κρίσεων του καπιταλισμού εξαρτώνται, σε μεγάλο βαθμό, ως προς την επιτυχία ή αποτυχία τους από τον τρόπο και τον βαθμό ανάπτυξης του συμπλέγματος των σχέσεων που συνιστούν την «κοινωνία των πολιτών».

Στα πλαίσια της ίδιας θεματικής ενότητας για την επικαιρότητα του Gramsci ο V. Gransow (Βερολίνο) ανέπτυξε τον προβληματισμό του σχετικά με το φαινόμενο του δεξιού εξτρεμισμού (Rechtsradikalismus). Η ανάλυσή του συναντά το γκραμισιανό σχήμα στο βαθμό που στηρίζεται στις εξής τρεις υποθέσεις: α) η γκραμισιανή κατηγορία της ηγεμονίας (κρίση της ηγεμονίας) μπορεί να αποβεί γόνιμη για την εξήγηση της έξαρσης του φαινομένου, στο βαθμό που ο δεξιός εξτρεμισμός αναπτύχθηκε –κατά τον V. Gransow– στη μεν Δ. Γερμανία στο κενό που δημιουργήθηκε από την κρίση του σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου μετά το 1980, στη δε Α. Γερμανία στο κενό που δημιουργήσε η απώλεια της ηγεμονίας απ' το καθεστώς του SED. β) Οι γκραμισιανές κατηγορίες του «πολέμου θέσεων» και του «πολέμου κινήσεων» είναι χρήσιμες στην κατανόηση της μετατόπισης κατά την τελευταία δεκαετία της στρατηγικής του δεξιού εξτρεμισμού απ' την ιδέα της πραξικοπηματικής κατάληψης του κράτους στο στόχο της χειραγώγησης της κοινής γνώμης στα πλαίσια της κοινωνίας των

πολιτών. γ) Το γκραμισιανό πολιτικό αίτημα για τη συγκρότηση ενός συνασπισμού των ιταλών εργατών του βορρά με τους αγρότες του νότου μπορεί να αναβιώσει στην ενωμένη Γερμανία τηρουμένων βέβαια των αναλογιών –υπό τη μορφή αιτήματος ανάπτυξης μιας κοινής δυναμικής και πρακτικής ενάντια στο δεξιό εξτρεμισμό στη βάση της από κοινού εξέτασης του εθνικού προβλήματος με τα ζητήματα των κοινωνικών δικαιωμάτων και του εκδημοκρατισμού.

Ενδιαφέρον παρουσίασε και η επόμενη ανακοίνωση. Σύμφωνα με την U. Apitzsch (Φρανκφούρτη), ο Gramsci ως θεωρητικός και κριτικός του Μοντέρνου εξετάζει τη διαφορά των βαθμών νεωτερικότητας όχι ως διαφορά μεταξύ παραδοσιακής και μοντέρνας κοινωνίας αλλά ως διαφορά νεωτερικότητας στα πλαίσια της μοντέρνας κατοικίας. Έτσι οι διαφορές, οι ρήξεις, οι «αρχαϊσμοί» της μοντέρνας συνείδησης (folklore) που εμφανίζονται ως εκφράσεις της προϊστορίας του μοντέρνου, υπάρχουν και μπορούν να υπάρχουν μόνο στη συγκεκριμένη τους μορφή και κάθε προσπάθεια πολιτισμικής μεταρρύθμισης (Kulturele Reform) δεν μπορεί παρά να περνά μέσα απ' την διεύρυνσή τους. Πάνω σ' αυτή τη βάση η εισηγήτρια επανατοποθέτησε το ζήτημα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας (multikulturelle Gesellschaft) και το δίλημμα ενσωμάτωσης ή αναγνώρισης της Διαφοράς.

Ακολούθησε η ανακοίνωση της S. Kebir, η οποία επανεξέτασε τη σχέση κοινοβουλευτισμού, πολιτικών κομμάτων και κινημάτων των πολιτών (Bürgerbewegung) –με έμφαση το ρόλο που έπαιξαν τα

τελευταία στις ανακατατάξεις στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης– στο φως των γκραμισιανών αναφορών για το σύστημα των εργοστασιακών συμβουλίων και την ανάλυσή του για τον ιταλικό φασισμό. Ο Gramsci –σύμφωνα με την S. Kebir– έχοντας ως αφετηρία του όχι μια μονολιθική αντίληψη του προλεταριάτου ή του λαού, αλλά τον δυναμισμό της κοινωνίας, ως πολύπλοκη ενότητας ανταγωνιστικών σχέσεων ανάμεσα σε τάξεις, ομάδες και άτομα κατέληγε στην άποψη ότι τα εργοστασιακά συμβούλια απ' τη μια και τα κόμματα και συνδικάτα απ' την άλλη δεν ήταν ανταγωνιστικές οργανώσεις αλλά συνεργοί στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού. Ακόμη απέφυγε το σφάλμα ταύτισης της αστικής δημοκρατίας με το φασιστικό καθεστώς ως «αστικές δικτατορίες» (όπως υποστήριξε ο Bordigga). Για τον Gramsci η αστική δημοκρατία ήταν ένα πεδίο πάλης που παρείχε συγκριτικά προσηρότερους όρους για την εργατική τάξη και υπό την καθοδήγησή του το K.K.I. επεδίωξε συμμαχία με όλα τα δυνάμει αντιφασιστικά κόμματα και κοινωνικές δυνάμεις για τη συγκρότηση αντιφασιστικού μετώπου. Η S. Kebir έκλεισε την εισήγησή της εκφράζοντας την πεποίθησή της ότι οι παρατηρήσεις αυτές του Gramsci μπορούν να αποτελέσουν οδηγό για μια νέα αντίληψη της σχέσης κινημάτων πολιτών και πολιτικών κομμάτων στις μέρες μας στο βαθμό που οι μοντέρνες κοινωνίες, ως πολυεπίπεδοι χώροι συγκρούσεων καθώς και ατομικών και συλλογικών πρωτοβουλιών, μπορούν να μετασχηματιστούν μόνο μέσω της από κοινού

δράσης των κινημάτων και των κομμάτων και της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης.

Αυξημένο ενδιαφέρον και έντονες αντιπαραθέσεις παρουσίασε η ενότητα στην οποία συζητήθηκαν οι εξελίξεις στις χώρες της Α. Ευρώπης κάτω από το πρίσμα των γκραμισιανών θεωρητικών κατηγοριών. Ο H. Neuberger (Βερολίνο) απέδωσε την κατάρρευση του καθεστώτος της Α. Γερμανίας στην δυσλειτουργία (Dysfunktion) της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και στο κράτος, που εκφραζόταν, είτε με την υποταγή της πρώτης στο δεύτερο, είτε με την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών ως αντίθετος προς το κράτος πόλος. Ο W. Fr. Haug υποστήριξε ότι το καθεστώς του SED στην Α. Γερμανία κατέρρευσε, διότι είχε «κατακτήσει» την «δυσηγεμονία» (Dyshegemonie), είχε επιτύχει δηλαδή να συνενώσει όλες τις αντιπολιτευόμενες κοινωνικές δυνάμεις εναντίον του. Ο M. Grabek διαφωνώντας με την άποψη ότι η κατάρρευση του καθεστώτος της Α. Γερμανίας οφείλεται στην απουσία οργανωμένης κοινωνίας των πολιτών ως χώρου οργάνωσης της ηγεμονίας και της συναίνεσης, υποστήριξε ότι η κατάρρευση έγκειται ακριβώς στο ότι κατορθώθηκε να αρθρωθεί μια υπολανθάνουσα κοινωνία των πολιτών ως χώρος της ελεύθερης, πλουραλιστικής, δημόσιας επικοινωνίας που υπέσκαψε τελικά το κράτος.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η παρέμβαση του A. Demirovic, ο οποίος υποστήριξε ότι η έννοια της «κοι-

νωνίας των πολιτών» σε σχέση με τις εξελίξεις στην Α. Ευρώπη δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ως πανάκεια, αφού παρά τα όποια θετικά ακολούθησαν την ανάπτυξη της στις χώρες αυτές, δημοκρατικά δικαιώματα, συμμετοχή, ελευθερίες –δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στην γκραμισιανή της εκδοχή– δεν είναι παρά ο αντιφατικός εκείνος χώρος, στον οποίο αναδεικνύεται η νέα κάθε φορά μορφή αποκρυστάλλωσης και οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας.

Στα πλαίσια της παραπάνω ενότητας τέθηκε από τον M. Grabek το ζήτημα της χειραγωγημένης και διαστρεβλωμένης θεώρησης –στο βαθμό που προσπαθούσε να χωρέσει το έργο του Gramsci στα πλαίσια της λενινιστικής παράδοσης–, αλλά και έκδοσης του γκραμισιανού έργου στην Α. Γερμανία.

Η δεύτερη μέρα του συνεδρίου έκλεισε με συζήτηση για μεταφραστικά προβλήματα που παρουσιάζει η απόδοση των Τετραδίων της Φυλακής. Θέμα επίκαιρο, αφού στα πλαίσια του συνεδρίου έγινε η παρουσίαση της έκδοσης του πρώτου Τετραδίου στα γερμανικά (επιμέλεια Klaus Bochmann) απ' τις εκδόσεις Das Argument. Παρουσιάστηκαν επίσης νέες εκδοτικές δραστηριότητες στα γερμανικά, όπως η ανθολογία με κείμενα του Gramsci απ' τις εκδόσεις Dietz-Verlag Berlin και το βιβλίο της Sabine Kebir: «Gramscis Zivilgesellschaft. Alltag, Ökonomie, Kultur, Politik», V.S.A., Hamburg, 1991.

Γ. Τσιώλης

